KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 17 (29):4 1-52, 2015
ISSN: 2147 - 7833, www.kmu.edu.tr

Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi

Abdulvahap AKINCI[1], Sefa USTA[2]
[1] Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
[2] Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Özet

Osmanlı Devleti'nde özellikle Tanzimat Fermanı sonrasında başlayan süreçte ülkede demokratikleşme çabaları dikkati çekmektedir. Bu dönemde, toplumun farklı kesimlerini yönetime katma yoluyla, toplumsal birlik ve yönetimin meşruiyeti temin edilmeye çalışılmıştır. Gerek Osmanlı Devleti döneminde gerekse Cumhuriyet döneminde çok partili hayata geçiş denemeleri yapılmış olsa da, bu süreç istikrarlı bir şekilde yürütülememiştir. Toplumun yönetimin uygulamalarına karşı olan tepkisi, ülkenin içine girdiği ekonomik darboğaz başta olmak üzere birçok iç ve dış faktör çok partili demokratik hayata geçişi zorunlu kılmıştır. Bu çalışmada 1946 yılında, Türkiye'de çok partili hayata geçişi zorunlu kılan iç nedenler analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Siyasal Hayatı, Çok Partili Hayat, Demokratikleşme, Türk Demokrasisi

Analysis of Internal Factors to Transition of Multi-Party Life in Turkey

Abstract

It was observed in the management of Ottoman Empire that some steps towards democracy were taken during the process starting after the period of "Imperial Edict of Gülhane". By adding different sections of society, the government tried to ensure social union and the legitimacy of government. Even though some attemps were made from both the Ottoman Empire and Republican period in order to transit to multi-party, this process couldn't be carried out in consistent manner. With the reactions against the government's applications coming from inside and outside of the country and the country's deepened economic problems forced to transition to multi-party democracy. In this work the inner factor that forced the government in 1946 has been tried to analyze.

Keywords: Turkish Political Life, Multi-Party System, Democratization, Turkish Democracy

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar geçen dönemde önemli değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Osmanlı kimliğini inşa etmek ve ülkenin bölünmesini engellemek için atılan en önemli adımlardan birisi de halkın temsilcilerinin de içinde olduğu meclisler oluşturmaktı. Yerelde farklı kesimlerin temsilcilerini içine alan meclislerin açılması demokrasiye giden yolda atılmış ilk adımlardan ve özellikle Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi siyasal kültürün oluşması açısından önemli dönüm noktalarından birisi olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'de çok partili hayata geçiş denemelerinin ilk örneklerinin, özellikle II. Meşrutiyet sonrasında görülmesi mümkündür. II. Meşrutiyet sonrası dönemde, farklı fikirleri savunan partiler kurulmuş ve faaliyetlerini sürdürmüştür. Fakat bu dönem fazla uzun sürmemiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskıcı uygulamaları ile sona ermiştir.

Cumhuriyet sonrası dönem incelendiğinde, Erken Cumhuriyet döneminde de çok partili siyasal hayata geçiş denemeleri olmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası bu dönemde kurulup, daha sonra kapatılan partilerdir. 1925 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, dönemin toplumsal koşulları içinde meydana gelen olaylar ve halkın bu sürece hazır olmadığı ileri sürülerek kapatılmıştır. Bu şekilde, muhalefet oluşturma girişimleri başarısız olmuş, demokratik hayata geçiş sonraki yıllara ertelenmiştir. 1940'lı yıllara gelindiğinde, Türkiye'nin içinde bulunduğu ortam, çok partili siyasi hayata geçişi ve bir muhalefet partisinin oluşturulmasını elzem hale getirmiştir.

Bu dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi durum, ikinci dünya savaşından sonra meydana gelen dış gelişmeler çok partili demokratik süreci hazırlamıştır. Bu durum, 1945 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) içinden ayrılan 4 milletvekilinin (Dörtlü Takrir) Demokrat Parti'yi (DP) kurmasıyla sonuçlanmıştır. 1946 yılında gerçekleştirilen demokratik olmayan seçimlerde, ilk kez bir muhalif siyasi parti, mecliste temsil imkânı bulmuştur. Herhangi bir engelin olmadığı 1950 seçimlerinde ise DP yüksek bir oy alarak iktidara gelmiştir. DP'nin iktidara gelişi, tek parti iktidarını sona erdirmiş ve böylece çok partili hayata geçilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de çok partili hayata geçişte etkili olan iç faktörlerin neler olduğunun tespit edilerek, çok partili hayata geçişte iç faktörlerin etkisinin analizinin yapılmasıdır. Çalışmada öncelikle, 1945 yılından

önce Türkiye'nin demokratikleşme süreci ele alınmakta, daha sonra 1945 öncesi dönemde ülkenin içinde bulunduğu durumun genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır. Bu bağlamda, dönemin Türkiye'sinde yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmeler ışığında, çok partili hayata geçişte etkili olan iç etmenlerin neler olduğu belirlenip, bunların bu sürece etkileri analiz edilmeye çalışılmaktadır. Son olarak, çok partili hayata geçişin sonuçlarının genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır

2. 1945 Öncesi Dönemde Türkiye'de Demokratikleşme Süreci

Türkiye'de demokrasiyi kurma çabaları, yaklaşık iki asırlık bir tarihi geçmişe sahiptir (Dursun, 2001: 24). Demokrasinin oluşturulabilmesi amacıyla, yerel ve ulusal düzeyde temsili kurumlar oluşturulmuş, iktidarın sınırlandırılması girişimlerinde bulunulmuştur. İktidarın serbest ve adil seçimlerle belirlenmesi ve aynı şekilde iktidarın barışçı yollarla el değiştirmesi, muhalefet hareketlerinin başlangıcı ve diğer demokratikleşme gelişmeleri belli bir süre içinde gelişmiştir (Dursun, 2006: 197). Demokratikleşme sürecinin başlangıcı için, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu başlangıç olarak alan yaklaşımların gerçekçi bir yaklaşım olmadığı ifade edilebilir. Toplumsal gelişmeler uzun yıllara dayanan bir süreçte olgunlaşırlar. Osmanlı Devleti ile Cumhuriyet döneminin uygulamaları ve bu bağlamda demokrasi yolunda atılan adımlar birlikte ele alındığında daha anlamlı sonuçların elde edilebileceği söylenilebilir.

2.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Türkiye'de Siyasal Hayat ve Demokratikleşme Çabaları

Türkiye'de modernleşme ve demokratikleşme çabaları ekseninde, değişim ve dönüşüm süreci hareketleri 19. yüzyılın başlarında başlamış, Tanzimat dönemi ve Meşrutiyet projeleriyle devam etmiştir (Dursun, 2007: 21-22). Osmanlı Devleti'ndeki değişim ve dönüşüm sürecinde özellikle Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı ve I-II. Meşrutiyet dönemleri önemli bir yer tutmaktadır.

Sened-i İttifak 24 Eylül 1808 tarihinde ayanlarla imzalanan ve karşılıklı taahhütleri içeren önemli bir siyasi belgedir. Sened-i İttifak ile Osmanlı devletinde, siyasi gücü elinde toplayan padişahın mutlak otoritesinin sınırlandırılması istenmiştir (Karatepe, 1999: 48-50). Padişah bu senedi imzalamıştır fakat uygulamamıştır. İngilizlerin Manga Carta'sına benzetilen Sened-i İttifak, Türkiye'de anayasacılığın gelişmesinde önemli bir dönüm noktasıdır ve meşrutiyeti hazırlayan ortamın başlangıcı olarak kabul edilebilir (Erdoğan, 2003: 1-4). Fakat bu senedi Magna Carta ile farklı kılan çok önemli ayrıntılar varlığının da göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

1839 ve 1871 yılları arası dönem, Tanzimat Dönemi olarak anılmaktadır. Bu döneme damgasını vuran Sadrazam Mustafa Reşit Paşa olmuştur. 3 Kasım 1839 yılında hazırlanan Gülhane Hattı Hümayunu; padişah, yabancı devlet sefirleri ve halkın huzurunda, padişah adına Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmuştur (Karatepe, 1999: 58). Tanzimat Fermanı olarak adlandırılan ferman, içeriği itibariyle bir temel haklar belgesi olarak kabul edilmektedir (Türköne, 2003: 210). 22 Aralık 1839'da Gülhane Hattı Hümayun'un metni Takvim-i Vekayi gazetesinde yayınlanmış ve yabancı devletlerin Osmanlı'daki temsilciliklerine metnin Fransızca tercümesi gönderilmiştir (Akıncı, 2011: 70). Tanzimat reformlarıyla birlikte, geleneksel kurumları değişen Osmanlı Devleti, merkezi bir yapılanma sürecine girmiştir (Karatepe, 1999: 68). Tanzimat döneminde hazırlanan Islahat Fermanı ise gayrimüslimlere getirilen bütün eşitsizlikleri kaldırarak, din ve mezheplere bakılmaksızın tüm Osmanlı tebaasının kanun önünde her alanda eşit olmasını sağlamak amacıyla hazırlanmış ve 18 Şubat 1856 yılında ilan edilmiştir (Engelhardt, 1999: 137-138; Akıncı, 2011: 79-80).

1876-1918 yılları arasındaki dönem Meşrutiyet Dönemi olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı'dan günümüze, ilk parlamento ve Anayasa tecrübesi olarak değerlendirilen I. Meşrutiyet Döneminde, Meclis-i Mebusan açılmış ve padişahın haklarını sınırlandıran ve temel hakları güvence altına alan bir Anayasa ilan edilmiştir. 23 Aralık 1876 yılında padişah II. Abdülhamit'in ilan ettiği Kanun-i Esasi ile resmen anayasal bir rejime geçilmiştir. Osmanlı döneminin ilk anayasası olarak kabul edilen Kanun-i Esasi, Erdoğan (2003:15-16)'a göre, gerçekte padişahı tam anlamıyla kısıtlamayan bir niteliğe sahip olduğu için toplumsal sözleşmenin resmi ifadesi niteliğinde olmayıp, padişahın tek taraflı bağışının bir ürünüdür (Erdoğan, 2003: 15-16). Kanun-i Esasi'yi ilan ederek Batılıların hayranlığını kazanmayı düşünen Sultan, bu hamle ile Avrupa devletlerine Osmanlı Devleti'nin artık tıpkı onlar gibi parlamenter bir devlet olduğunu göstererek, olası Rus savaşında onların desteğini elde etmeyi amaçladığı da söylenilmektedir (Kohn, 1928: 182-183).

Bu dönemde, 1876 Anayasası ile halkın seçtiği temsilcilerden oluşan bir meclis, padişahın bir kısım yetkilerine ortak olacaktı. Ancak devleti yöneten üstün iktidar yine padişahta kalmıştır. Bu anayasa ile kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmediğinden, padişahın yetkilerinin daraltılması mümkün olmamıştır (Karatepe, 1999: 90-91). Meclise girenler, yasalara değil, padişaha sadakat yemini edeceklerdi (Berkes, 2008: 333-334). İki meclisten oluşan parlamentoda (Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan) Meclis-i Ayan üyelerini padişah atamaktaydı. Diğer taraftan, I. Meşrutiyet döneminde, siyasi partiler ile ilgili hiçbir düzenleme yapılmamış, siyasi partilerin faaliyetleri serbest olmadığı için siyasi partilerin kurulabilmelerine imkân tanınmamıştır (Küçük, 2005: 438).

İlk siyasi partiler, II Meşrutiyet döneminde kurulmuş olsalar da, siyasi partilerin ilk belirtileri I. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan'da gözlemlenmiştir. Meclise seçilenler hükümet karşısında bir muhalefet oluşturuyorlardı. Karpat (2009: 7-8)'a göre, mecliste farklı fikirlerin dile getirildiği bir yapı olması sebebiyle, bu oluşumların şekli olarak değil fiili olarak belli bir siyasi muhalefet partisi olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Osmanlı'da ilk örgütlü muhalefet anlayışı 1889 yılında kurulan İttihad-i Osmanî Cemiyeti'dir. Bu cemiyet aynı yıl "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını almıştır. 1905'de ise "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti" ismini almış ve bu durum 1908 İhtilalinin ilk günlerine kadar devam etmiştir. 1908'de yeniden "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını kullanmaya başlamıştır (Hanioğlu, 2009: 249). Anayasanın tekrar yürürlüğe konulmasını isteyen cemiyet, 1908 yılında padişaha baskı yapmış 23 Temmuz 1908'de padişah Kanuni Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymuştur (Erdoğan, 2003: 22-23).

Kanuni Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulmasıyla, 1908 yılında başlayan II. Meşrutiyet Dönemi, Türk demokrasi tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur (Türköne, 2003: 213). Bu dönemde, parlamenter rejimin tesisini sağlayabilmek amacıyla, egemenlik yetkileri Meclis-i Mebusan'a verilmiş ve halife/sultanın yetkileri kısıtlanmıştır (Dursun, 2007: 23). Bu dönemde siyasal örgütlenme alanında ve özgürlük alanında da gelişmeler yaşanmıştır.

Bu arada, 8 Ağustos 1909 tarihinde tam olarak meşruti bir rejim kurmak amacıyla, Kanun-i Esasi'de değişikliklere gidilmiştir. Yeni anayasal durum "1909 Anayasası" olarak da anılmaktadır (Erdoğan, 2003: 28). Bu değişikliklerle, örgütlenme ve basın özgürlüklerinin çerçevesi genişlemiştir. Ayrıca, Osmanlı vatandaşlarına cemiyet kurma hakkı tanınmış, aynı tarihte çıkarılan Cemiyetler Kanunu ile cemiyetler hukuki bir statüye kavuşturulmuştur (Küçük, 2005: 438). Özgürlük alanının genişlemesiyle birlikte birçok siyasi parti kurularak iktidar mücadelesinde bulunmuşlardır (Dursun, 2007: 23). Bu bağlamda, 1908 ve 1912 yılları arasındaki dönemin, çoğulcu demokratik siyasete sahne olduğu söylenebilir (Erdoğan, 1998: 299).

Osmanlı Devleti'nde ilk kurulan partilerden biri, ismi çok fazla bilinmemekle beraber "Osmanlı Demokrat Partisi" veya Fırka-i İbad"dır. Osmanlı Demokrat Partisi'nin kökleri 1908 hareketinden birkaç yıl önce çoğu hukuk öğrencisi tarafından kurulan "Selamet-i Umumiye Kulübü"ne kadar gitmektedir. 1908 hareketi sonrasında "Fırka-i İbad" isimli bir fırka kurmak için hükümetten izin almışlardır. Cemiyetler Kanunu'ndan sonra ancak "Osmanlı Demokrat Fırkası" ismi ile kurulabilmiştir. Dr. İbrahim Temo ve Dr. Abdullah Cevdet liderliğinde kurulmuş olan partinin, irticaya karşı mücadele etmeyi, Osmanlı kardeşliğini, Osmanlı hakimiyetinin devamını sağlamak, tahakkümü engellemek, çiftçi, esnaf, köylü, işçi ve benzerlerinin hukukunu korumak amacı ile hareket ettiği belirtilmekteydi (Tunaya, 2003: 286-290).

1908'de kurulmuş olan Ahrar Fırkası, liberal görüşü savunmakta, genellikle zengin ve muhafazakar kişilerden oluşmaktaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden daha üst bir sosyal tabakaya dayanan Ahrar Fırkası, ademi merkeziyetçiliği ve etnik grupların millet sisteminde olduğu gibi fiili özerkliğini savunuyordu. Gayrimüslimlerin de desteğini alan fırka, devletin ekonomiye oldukça az müdahalesini savunuyordu (Ahmad, 1999: 9-10). 1908 yılında yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki mecliste çoğunluğu elde etmiş, muhalif olan Ahrar Fırkası meclise milletvekili sokabilmiştir (Erdoğan, 2003: 25). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, İstanbul'daki seçimlere Rumların aleyhinde olacak şekilde bir müdahalede bulunduğu iddia edilmiştir. Diğer yerlerde de aynı durumun olmuş olma ihtimali dikkate alınmaktaydı. Özellikle Arap nüfusun yoğun olduğu bölgelerde karışıklıklar çıkarılmış ve seçimleri İttihatçılar kazanmıştır (Kayalı, 1998: 73-75).

1908-1913 arasındaki 5 yıllık süreçte İkinci Meşrutiyet'in çok partili rejimi sürmüştür. İttihat ve Terakki Partisi karşısında Ahrar Fırkası dışında başka fırka ve cemiyetler de kurulmuş olmakla birlikte, pek etkili olamamışlardır. Bu partiler şunlardır: Fedakaran-ı Millet Cemiyeti, Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, İttihad-ı Muhammedi Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası, Heyet-i Müttefika-i Osmaniye, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası (Mutedil Liberaller), Ahali Fırkası, Halaskar Zabitan Grubu, Milli Meşrutiyet Fırkası'dır (Tunaya, 1998: 165-392).

Özellikle 1909 yılında yapılan anayasa değişiklikleri ile hak ve özgürlüklerin sınırları genişletilmiş, padişahın mutlak otoritesi sınırlandırılmıştır. Meclis'e padişahtan izin almadan kanun çıkarma yetkisi tanınmıştır (Karatepe, 1999: 118-119). 1908'de ilk seçimler sonucunda Meclis-i Mebusan yeniden faaliyete başlamıştır (Erdoğan, 1998: 299). Daha sonraki süreçte muhalefet özellikle basın yoluyla eleştirilerini yoğunlaştırmış, İttihat ve Terakki bu duruma şiddetle karşılık vermiştir. Bu olaylar üzerine 12 Nisan 1909 yılında -tarihe 31 Mart Vakası olarak geçen- bir ayaklanma çıkmış, bunun üzerine 1912 yılına kadar sürecek bir sıkıyönetim ilan edilmiş bu durum muhalefetin sindirilmesini kolaylaştırmıştır (Erdoğan, 2003: 26-27). Demokratik yönetim sürecine geçişi ertelemek ve demokratik yönetimin önünü kesmek amacıyla, bazı karışıklıkları bahane etme uygulamasının kökenleri İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimine kadar uzandığı söylenilebilir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne (İTC) karşı büyüyen muhalefetin temsilcisi olarak 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, kurulduktan bir ay sonra yapılan ara seçimi bir oy farkla kazanınca, İTC bunu hazmedemeyerek meclisi feshetmiştir. Milli Meşrutiyet Fırkası olarak kurulan parti de olayların gelişimi içinde ortadan kalkmıştır. Balkan Savaşları'ndan yenilgi sonrasında iktidara tekrar geçen İTC'ye misilleme olarak Mahmut Şevket Paşa'ya suikast düzenlendikten sonra, İTC hükümeti doğrudan doğruya kurma yoluna gitmiş ve çok partili hayata son vermiştir (Tunaya, 1998: 45).

İttihat ve Terakki bazı kısa dönemler hariç, Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar ülkeyi tek parti gibi yönetmiştir. Osmanlı Devleti'nin Savaştan yenik ayrılması sonucunda, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmış, Türkiye'nin savaşa girmesinden sorumlu olan İttihat ve Terakki liderleri, ülkeyi terk etmiş ve parti dağılmıştır. Ancak, yine de mecliste İttihatçıların ağırlıkları devam etmiştir. Savaş sonrası dönemde Hürriyet ve İtilaf Fırkası siyasete hakim olmuştur (Küçük, 2005: 438; Erdoğan, 2003: 41).

1919 yılında son Osmanlı Mebusan seçimleri yapılmış ve 12 Ocak 1920 tarihinde meclis toplanmış, İstanbul'un işgali sonrasında 11 Nisan 1920 tarihinde padişah Meclis-i Mebusan'ı feshetmiştir (Erdoğan, 2003: 45; Dursun, 2006: 368). İngilizler, işgal sonrasında bazı Meclis-i Mebusan üyelerini tutuklayarak Malta'ya sürgüne göndermişlerdir (Jaeschke, 1932: 15-16).

2.2. Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Siyasal Hayat

I. Dünya Savaşı sonrasında bir çok cemiyet ve fırka kurulmuştur. Bu dönemin önde gelen fırka ve cemiyetleri şunlardır: Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, Radikal Avam Fırkası, Selamet-i Amme Heyeti, Teceddüt Fırkası, Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti, Milli Türk Cemiyeti, Milli Kongre, Ahali İktisat Fırkası, Selamet-i Osmaniye Fırkası, Kürdistan Teali Cemiyeti, Sosyal Demokrat Fırkası, Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası, Wilson Prensipleri Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Osmanlı Mesai Fırkası, Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi, Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, Osmanlı Çiftçiler Derneği, Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti, Teali İslam Cemiyeti, Türkiye Sosyalist Fırkası, Vahdet-i Milliye Heyeti, Türkiye'de Arnavut Teavün Cemiyeti, Laz Tekamül-i Milli Cemiyeti, Milli Ahrar Fırkası, İngiliz Muhipler Cemiyeti, Türkiye İşçi

ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, Türk Teali Cemiyeti, Osmanlı Musevileri İntihap Cemiyeti, Osmanlı İla-yı Vatan Cemiyeti, Milli Türk Fırkası, Türk-Fransız Muhipleri Cemiyeti, Makedonyalılar Cemiyeti, Piyer Loti Cemiyeti, Hukuki Osmani Nigehban Cemiyeti, Müsalemet İttifakı, Amele Fırkası, Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti, Türkiye Zürra Fırkası, İnkişaf-ı İçtimai Cemiyeti, Şark-ı Krib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti, Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti ve Müstakil Sosyalist Fırkası (Tunaya, 1999: 91-615). Türk siyasal hayatının hemen her renginin kendine yer bulduğu bu dönem, siyasi çeşitlilik bağlamında en renkli dönem olarak addedilebilir.

23 Nisan 1920 günü Anadolu'da yapılan seçimlerle belirlenen 232 temsilci ve Meclis-i Mebusan'dan gelen 106 mebus'un katılımı ile Ankara'da Birinci Büyük Millet Meclisi açılmıştır (Dursun, 2006: 368-369). Birinci meclis, toplumun değişik kesimlerinin temsil edildiği, nispeten demokratik ve çoğulcu bir yapıya sahipti (Karatepe, 2001: 25). Birinci meclisin, demokratik sürecin işlemesi bağlamında çok başarılı olduğu söylenilebilir. Mecliste sivil inisiyatif belirleyici olmuş ve en kritik kararlar bile müzakereler sonucunda alınmıştır (Beriş, 2008: 432).

Bugünkü anlamda siyasi parti grupları olmasa da, farklı görüş ve düşünceleri temsil eden birçok grup bulunmaktaydı. Mustafa Kemal, 10 Mayıs 1921'de Anadolu Rumeli Müdafa-i Hukuk grubunu kurmuş ve bu grup "Birinci Grup" olarak anılmıştır. 1 yıl sonra muhalif olarak "İkinci Grup" oluşturulmuştur. Toplumsal ve siyasal görüşleri açısından farklılıklar olan gruplar arasında görüş ayrılıkları ön plana çıkmıştır. Birinci grup Lozan Görüşmelerinde barış şartlarının Mustafa Kemal ve hükümet tarafından onaylanması gerektiğini vurgulamış, ikinci grup ise kararın meclis tarafından verilmesinin uygun olduğu yönünde görüş beyan etmiştir (Erdoğan, 2003: 50-52).

Bu arada, Birinci meclis tarafından, ülkenin olağanüstü koşulları dikkate alınarak 1921 yılında 24 maddelik Anayasa metni hazırlanmıştır. 1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye) millet egemenliğini yansıtan ilk siyasi belge olması açısından önem taşımaktadır (Karatepe, 1999: 151). 1921 Anayasası döneminde yasal düzenlemelere ve köklü değişimlere gidilmiştir. 3 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılmış (Erdoğan, 2003: 49), 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Cumhuriyet döneminin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve ilk başbakanı İsmet İnönü olmuştur (Zürcher, 2007: 243).

1 Nisan 1923 tarihinde, Mustafa Kemal mecliste seçimlerin yenilenmesi kararını almıştır. Birinci Grup, bir bildiri yayınlayarak, Müdafaa-i Hukuk Grubunu, Halk Fırkasına dönüştüreceğini açıklamıştır (Karatepe, 2001: 26). Mustafa Kemal istediği reformları yapabilmek için Halk Fırkası'nı kurmuştur (Fernau, 1966: 345). Bu dönemde ayrıca, Hıyaneti Vataniye Kanununda değişikliklere gidilmiş ve yeni düzenleme çerçevesinde yeni devlet şekline karşı gelenler vatan haini olarak ilan edilmişlerdir. Bu şekilde, Rejim aleyhinde yapılabilecek propagandanın önüne geçilmek amaçlanmıştı (Aydemir, 2007: 85). Bu dönemde, Birinci Grup, devlet imkanlarından faydalanmaktaydı. Seçimler iki aşamalıydı. Bürokrasi bu süreçte çok önemli bir rol elde etmişti (Öz, 1992: 80). Seçim öncesinde muhalefetin engellenmesine dönük adımların atıldığı ve bu şekilde seçime hile karıştırıldığı Paulmier (1923: 1161) tarafından iddia edilmiştir. Sandığa giden seçmenlere içinde Halk Partisine verilmiş bir oyun bulunduğu zarf verildiği ve seçmenlerin bu zarfları seçim bürosu görevlilerinin gözetimi altında sandığa atmalarının sağlandığı da ifade edilmektedir.

İki dereceli seçimlere tek parti döneminde hep itiraz edilmiştir. Çünkü ikinci seçmenlerin seçiminde de özgür bir ortam sağlanmamaktaydı. Halk Fırkası (sonra CHP'ye dönüştü), ikinci seçmenlerin listesini kendisi belirleyerek ilan etmekte ve halka zorunlu olarak bunlar onaylatılmaktaydı (Öz, 1992: 155). Mebuslar merkez tarafından belirlenmekteydi. Hiç görmedikleri şehirlerden milletvekili seçilenler vardı. Baskının yoğunluğundan, mebuslara fazla hareket alanı kalmıyordu. Hükümet yasama inisiyatifine ihtiyaç duymamakta ve meclise karşı sorumluluk taşımamaktaydı. Çok kısa çalışma sürelerine ihtiyaç duyuyorlardı. Bir kanunun kabul edilmesi on-onbeş dakika almaktaydı (Keyder, 2008: 110).

11 Ağustos 1923'de toplanılan ikinci (II.) mecliste, Birinci Grup büyük çoğunluğu elde etmişti (Akıncı, 2011: 205). II. Meclis, muhalefetsiz bir ortamda, Lozan Antlaşmasını onaylamış, Cumhuriyeti ilan etmiş ve hilafeti kaldırmıştır. II. Meclis'te muhalefetin olmaması tek parti yönetiminin başlangıcı olmuştur. CHP, çok partili hayata geçiş sürecine kadar Türkiye'yi tek başına idare etmiştir (Erdoğan, 2003: 53). 9 Eylül 1923 günü kurulan Halk Fırkası, 1924'de Cumhuriyet Halk Fırkası, 1931'de Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır (Sarıbay, 2001: 43).

II. Meclis döneminde, yeni anayasa kabul edilerek yürürlüğe girmiştir (Erdoğan, 2003: 55). 1924 Anayasası ile birlikte, meclis hükümet sistemi ile parlamenter hükümet sisteminin ilkeleri birleştirilmiş ve egemenlik yetkisinin millet adına TBMM'de olduğu vurgulanmıştır (Karatepe, 1999: 163). Anayasanın yürürlüğe girmesinden sonraki siyasi sistemin, tek parti yönetimi olarak şekillenmeye başladığı ifade edilmektedir (Erdoğan, 2003: 60-61).

2.3. Cumhuriyet Dönemi İlk Muhalefet Girişimi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

1924 yılında Halk Fırkası içinde muhalefet güçlenmiş ve başta Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bey, Rauf Orbay ve Adnan Adıvar olmak üzere 32 milletvekili partiden istifa ederek, 17 Kasım 1924'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TCF) kurmuşlardır (Erdoğan, 2008: 1). TCF'nin kuruluşunda İnönü (1987: 206)'nün ifadeleriyle "Mustafa Kemal tarafından yapılmak istenen reformların neleri kapsayacağının bilinememesi, onun otoritesinin kapsamının kestirilememesi ve onunla (Mustafa Kemal ile) çalışmanın imkansızlığının görülmesi etkili olmuştur".

Liberal bir parti görünümünde olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, merkeziyetçi otoriter eğilimlere karşı çıkarak, adem-i merkeziyetçiliği ve güçler ayrımı ilkesini benimsediğini ve liberal ekonomiye vurgu yaptığını parti beyannamesinde ve programında belirtmiştir. Fırkayı kuranlar, ekonomik alanda liberal politikalardan yana, toplumsal ve siyasal politika alanında ise muhafazakâr bir düşünceye sahiptiler (Zürcher, 2007: 246; Sarıbay, 2001: 48-49). TCF kurucuları her ne kadar Mustafa Kemal ile aynı kuşaktan gelmekte ve "mektepli" subaylardan oluşmuş olsalar da, aralarında ciddi farklılıklar vardı. TCF, saltanata bağlılık gösteren, batılılaşma ve çağdaşlaşma konusunda atılacak adımlarda kökten değil evrimci bir anlayışla gerçekleştirilmesi gerektiğini savunuyordu (Yeşil, 2002: 50-

51). Partinin kendisini Kemalist kadronun otoriter yönelişine karşı çıkan bir oluşum olarak takdim ettiği de vurgulanmaktadır (Erdoğan, 2008: 2).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF), yapılan ara seçimlere örgütlenmesini tamamlamadığı için katılmadığı halde, bağımsız olarak adaylığını koyanları desteklemiş ve Bursa ve Kırıkkale gibi bazı bölgelerde TCF'nin desteğini alan bağımsızlar seçilmişlerdir. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF), kırsal kesimde ve ilçelerde jandarmanın zorlaması ile başarılı olduğu, büyük şehirlerde baskıyı tam uygulayamadığı için başarısız olduğu da iddia edilmektedir. Diğer taraftan, kazanan bağımsızlara dönük olumsuz tavır konularak hareket edildiği de söylenilmektedir. Nurettin Paşa'nın Bursa'da seçimleri bağımsız aday olarak kazandığı halde seçim mazbatası verilmemesi bu durumun örneği olarak gösterilebilir. Ordudan istifasından sonra gerekli sürenin geçmemiş olduğu gerekçe olarak ileri sürülmüş ve yenilenen seçimleri tekrar Nurettin Paşa kazanmıştır. Nurettin Paşa'nın TCF'ye katılacağı tahmin edildiğinden, ona sert yaklaşılmadığı ifade edilebilir (Tunçay, 2005: 124-126).

İlk kurulduğu günden itibaren iktidar ile muhalefet arasında ilişkinin gerilimli olduğu söylenebilir. TCF ile Halk Fırkası arasındaki ilişkiyi belirleyen, iktidarın muhalif bir partinin varlığına yaklaşım tarzıyla ilintiliydi. Halk Fırkası'nın muhalefete olan yaklaşımını belirleyen tek kişiydi; o zaman cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal idi. Mustafa Kemal, partilere karşı eşit mesafede durmamış ve Tek Parti Cumhuriyeti modeline göre hareket ederek, böyle bir yönetim istemiştir. O, farklı fırkalardan oluşan bir meclis arzu etmemek bir yana, bunun zararlı olacağını düşünmekteydi (Yeşil, 2002: 259).

Fethi Bey ılımlı politikalar gütmekteydi ve sorunları konuşarak aşmayı tercih etmekteydi. Fakat CHF içindeki İsmet Paşa'nın önderliğindeki sertlik yanlıları Atatürk'ün Mustafa Kemal'in desteğini alarak Fethi Bey Hükümetinin istifasını sağladı ve İsmet Paşa hükümeti kurdu (Yeşil, 2002: 259).

TCF'nin kısa zamanda geniş toplumsal destek bulması Halk Fırkası yöneticilerini endişelendirmiştir. 13 Şubat 1925'te meydana gelen Şeyh Sait İsyanı gerekçe gösterilerek, Doğu Anadolu'da sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bununla birlikte Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılarak, İzmir ve Ankara'da iki İstiklal Mahkemesi kurulmuştur. Şeyh Sait İsyanı ile bağlantısı olduğu ve siyasi amaçlar uğruna dini istismar ettiği gerekçesiyle, Terakkiperver Fırkasının merkez ve taşra örgütlerinin kapatılmasına karar verilmiş ve parti 3 Haziran 1925'de kapatılmıştır (Mikusch, 1929: 315-317). Şey Sait isyanı olmamış olsa da benzer bir sürecin işlemesi ve muhalif partinin sesi kısılarak amaçlanan politikaların hayata geçirilmesi muhtemeldi (Yeşil, 2002: 259). Partinin üyeleri İstiklal Mahkemelerinde yargılanmış, 6'sı idam edilmiştir (Karatepe, 2001: 251).

Daha sonra Takrir-i Sükûn Kanununa dayanarak, hükümete muhalif yayın organları kapatılmıştır (Karatepe, 2001: 29-30). Bu dönemde, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı destekleyen, Tevhid-i Efkar, Son Telgraf ve İstiklal gazeteleri kapatılmıştır. Presse du Soir, İslamcı dergi Sebilülreşat ve komunistlerin yayın organları olan Aydınlık ve Orak-Çekiç gibi yayınlar kaldırılmıştır. Adana'da çıkan Tok Söz ve Sayha, İzmir'de çıkan Sada-yı Hak, Trabzon'da çıkan İstikbal gazeteleri kapatılmıştır. Hükümetin yayın organı gibi hareket eden, Hakimiyet-i Milliye ve Cumhuriyet ile İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan Tanin yayın hayatına devam edebilmiştir. Bu düzenlemelerle, siyasal sistem, iklim ve kültür 20 yıl boyunca aynı kalmaya mahkum edilmiştir (Zürcher, 1992: 114-115). Daha net bir ifadeyle, bu şekilde 1920'lerin ikinci yarısında suskun bir toplum ve otoriter bir siyasi yapının doğmasına yol açılmıştır (Akandere, 1998: 22).

Siyasi alanda muhalefetsiz kalan Halk Fırkası, ülkede tek parti yönetimi ve otoriter bir yönetim anlayışını benimsemiştir. Yeni şartlar, hükümetin laikleşme ve modernleşme doğrultusundaki reformlarını rahat bir ortamda gerçekleştirmesine imkân sağlamış, 1928 yılına gelindiğinde İnkılap Kanunları'nın çoğu tamamlanmıştır. Bu dönemde, sivil özgürlüklerin kullanılmasına ve muhalefet partilerinin kurulmasına izin verilmemiş, 1930'lu yıllara gelindiğinde tek parti döneminin baskıcı politikaları her alanda toplumsal tepkilere yol açmıştır (Erdoğan, 2003: 63-64).

İzmir Suikastı gerekçe gösterilerek siyasi muhalefete büyük bir darbe daha vurulmuştur. 1926'da İzmir'de Mustafa Kemal'e karşı bir suikast girişimi tespit edilmiştir. Bundan dolayı çok sayıda kişi İstiklal Mahkemeleri tarafından tutuklanmıştır. Sadece suikastı planlayan ve uygulamak isteyenler değil, aynı zamanda İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin, İkinci Grubun ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın önde gelenleri (TCF'li 27 milletvekili) de tutuklanmış ve bunlardan altısı idam edilmiştir (İnönü, 1987: 213).

Yeni dönemde halkın yönetim üzerinde çok tesiri kalmamıştı. TBMM'de kimlerin milletvekili olarak bulunacağına Mustafa Kemal karar vermekteydi. Mustafa Kemal'in, halkın iyi bir yönetimi seçecek bir seviyede olmadığını ve ülkenin modernleştirilmesinin ancak tepeden mümkün olabileceği düşüncesini taşıdığı da iddia edilmektedir (Shaw, 1971: 155; Mikusch, 1929: 322).

2.4. Güdümlü Muhalefet Deneyimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası

Zürcher, Serbest Fırka'nın ortaya çıkış sebepleri olarak; kayırmacılık ve yolsuzluklar, bireysel özgürlüklerin kısıtlanması, hükümetin reform politikası, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımını göstermiştir (Zürcher, 2007: 5). Bu bunalım Türkiye'nin toplumsal, siyasi ve ekonomik yapısında derin etkiler bırakmış, toplumun bütün kesimlerinde hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Ülkenin ekonomik gelişme olanaklarını sarsmıştır. Devletçiliğin, çeşitli uygulama biçimlerinin ortamını hazırlamıştır. Ayrıca, bu dönemde rejimin, otoriter niteliğini pekiştirici önlemlere başvurulmuştur. Bu dönemde, Avrupa'da kurulan faşist rejimlerin, ırkçı ideolojileri ve antiparlamenter uygulamaları, rejimin otoriter niteliğini pekiştirmede etkili olmuştur (Timur, 2003: 11-12).

Ülkenin içinde bulunduğu bu durum karşısında Atatürk hem bunalımın aşılması hem de İnönü'nün karşısında iktidarını güçlendirmek amacıyla Fethi Okyar Bey'e bir muhalif parti kurmasını teklif etmiştir (Erdoğan, 2003: 64). Fethi Bey tarafından 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) (Küçük, 2005: 441), uluslararası kapitalizm bunalımının Türkiye'de etkisinin hissedilmeye başladığı dönemde ortaya çıkmış (Timur, 2003: 12) bir güdümlü muhalefet partisidir.

Zürcher'e göre "vesayet demokrasisi" anlayışı ile kurulan, Serbest Fırka, liberal ekonomi politikasını, ifade özgürlüğünü, tek dereceli seçim sistemini, yabancı yatırımcıların teşvikini savunduğunu beyannamesinde belirtmiştir (Zürcher, 2007: 261).

Mustafa Kemal, siyasi partilerin her hangi bir çıkar grubunun temsilcisi olarak hareket etmelerini istemiyordu. Ona göre CHF ve SCF, TBMM'de bir tartışma platformu oluşturmalı ve ulusun çıkarlarına uygun kararlar almalıydılar. Söz konusu tartışmalar bir hakemin, yani kendisinin gözetimi altında yapılmalıydı. Ortamı yönlendirecek olan hakem, anlaşma sağlanamadığında tarafların gerekçelerini dinleyecek ve son kararı kendisi verecekti (Heper, 2006: 100-101). Son kararın tek kişi tarafından verilmesinin, demokrasinin işleyişi noktasında bir eksiklik doğuracağını söylemek mümkündür.

Partinin kuruluşu özellikle Ege, Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde geniş destek bulmuştur (Sarıbay, 2001: 50). Fethi Bey'in İzmir Seyahatinde halktan gördüğü ilgi güçlü bir muhalefet partisinin olacağı sinyallerini vermiştir (Aydemir, 2007: 372-374; Karatepe, 2001: 34). Parti, kurulmasından kısa bir süre sonra 1930 yılının Ekim ayında yapılan yerel seçimlere katılarak azımsanmayacak bir başarı elde etmiş, askeri-sivil bürokrasinin halka yaptıkları baskıya rağmen 502 belediyeden 22'sini kazanmıştır. Fırka'ya gösterilen ilgi iktidar çevrelerinde kuşkuya sebep olmuş, Halk Fırkası seçkinleri Atatürk'ü Serbest Fırka aleyhine yönlendirmiştir (Öz, 1992: 105-107; Erdoğan, 2003: 64-65). Ayrıca, bu seçimlerde Serbest Fırka, CHF'yi seçimlere hile karıştırmakla suçlamış, CHF'de muhalefet partisini vatana ihanetle itham etmiştir. Partinin rejimi tehdit ettiği, tabanda gericilerin eline geçtiği eleştirileri başlayınca, bu ortamda tarafsız kalamayacağını vurgulayan Mustafa Kemal CHF lehine tavır koymuştur. Fethi Bey bu gelişmeler üzerine 16 Kasım 1930 tarihinde partiyi feshetmiştir (Zürcher, 2007: 261). Muhalif bir partinin, daha doğrusu farklı bir sesin çıkması rejim tarafından tehdit olarak algılanmıştır.

Bu dönemde, Serbest Fırka'nın kapatılmasını haklı göstermek isteyen bazı yazarlar, Menemen olayı ile parti arasında bağ kurmuşlardır, hâlbuki Menemen olayı partinin kapatılmasından 6 hafta sonra meydana gelmiştir (Erdoğan, 2008: 2).

1930 ve 1931 yıllarında kurulan Türkiye Cumhuriyetçi Amele ve Çiftçi Fırkası, Ahali Cumhuriyet Fırkası, Layık Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Fırkası, Sosyalist Demokrasi Fırkası gibi muhalefet girişimleri neticelenmeden sonlanmıştır (Küçük, 2005: 441; Erdoğan, 2003: 66-67).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması, diğer muhalefet partilerine izin verilmemesi çoğulcu demokrasiye gerçekte geçilmek istenmediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Erdoğan, 2008: 2). Görünürde bir meclis ve seçimler olmakla birlikte, uygulamada baskıcı bir yönetim anlayışının hakim olduğu bu durumun, ülkede demokratikleşme ve çok partili hayata geçişin önünde bir engel olarak değerlendirilebileceği sonucu ortaya konulabilir.

Toplumun yeniden yapılandırıldığı bir ortamda, Avrupa'daki otoriter rejimleri örnek alan tek parti hükümeti (Dursun, 2007: 28), İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar meşru muhalefete izin vermemiştir (Erdoğan, 2003: 67). CHP, baskıcı ve otoriter bir anlayışla uygulamalarına devam etmiş ve bu dönemde, Türk Ocakları, Türk Kadınlar Birliği, Mason Derneği gibi bağımsız ve toplumsal örgütler kapatılarak yasaklanmıştır (Zürcher, 2007: 262-265). 1932 yılında kapatılan Türk Ocaklarının yerine kentlerde Halkevleri kurulmuş, 1939 yılında kırsal kesimde faaliyet gösterecek Halk Odaları açılmıştır. Bu dönemde muhalefet çizgisinde olan gazetelere izin verilmemiş, 1933'te Darülfünun kapatılarak, yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. (Başaran, 1999: 107). Bütün bu girişimlerin arka planında resmi ideolojinin yayılması ve yeni bir kimlik oluşturma projesinin var olduğu söylenilebilir.

1931'de yapılan CHF Üçüncü Büyük Kongresi'nde partinin ilk resmi programı kabul edilmiştir. Bu kongrede CHF'nin "cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılâpçı" olduğu kabul edilmiştir. Böylece Kemalizm'in altı oku CHF'nin ilkeleri haline gelmiştir (Öz, 1992: 116; Parla, 1992: 39). Bu altı ok aslında yeni bir şey değildi. Bu ilkeler 1910'dan itibaren Ziya Gökalp tarafından yazılmış ve Mustafa Kemal tarafından 1920'den itibaren dile getirilmiş görüşlerin son ifadeleri durumundaydı (Parla, 1992: 39-40). Bu Kongrede Türkiye'nin siyasal sisteminin bir tek parti sistemi olduğu ilan edilmiştir (Zürcher, 2007: 257). 1935'de yapılan CHF IV. Büyük Kongresi'nde bu ilkeler biraz daha işlenir ve parti tarafından güdülen bu amaçlar "Kemalizm" olarak tanımlanmıştır. Ayrıca Fırka kelimesi yerine Parti kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Bu kongrede İçişleri Bakanlığı ile parti genel sekreterliği birleştirilmiş, illerde parti başkanlığını valilerin yapacağı vurgulanmıştır (Öz, 1992: 118). "Geminin dümeni devletin, fakat pusulası Parti'nin elindedir" (Alp, 1998: 253). Hükümet ve partinin işleri bölge müfettişleri tarafından denetlenecekti. Ayrıca milletin tamamı CHP üyesi olarak kabul edildi. Yapılan bu düzenleme sonucunda idare ile siyaset iç içe girmiş ve siyaset ile bürokrasi arasındaki fonksiyonel ayrım ortadan kaldırılmıştır (Eryılmaz, 2004: 139).

CHP'nin dördüncü büyük kongresinde, Recep Peker, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk parti-devleti olduğunu açıklamıştır. Bu durumun göstergesi olarak, parti genel sekreterinin İçişleri Bakanı, il başkanlarının vali olarak görev yapması örnek gösterilebilir (Karatepe, 2001: 39-40). Bu kongrede ayrıca, partinin temel ilkelerinin yeni Türk devletinin ilkeleri olacağı ilan edilmiştir (Ahmad, 1994: 17-20).

CHP'nin ve Kemalist devlet ideolojisinin temel ilkelerini oluşturan "cumhuriyetçilik, halkçılık, devletçilik, milliyetçilik, laiklik ve inkılâpçılık" 5 Şubat 1937 tarihinde Anayasa'ya girmiş (Dursun, 2007: 28) bu ilkeler temel ve değişmez bir hale gelmiştir (Ahmad, 1994: 17). Ersanlı'ya göre bütün ulusal güçlerin tek elde toplanmasında ve rejimin gittikçe sertleşmesinde Batı'da ortaya çıkan faşist akımların etkisi yadsınamaz bir gerçektir (Ersanlı, 2006: 114).

10 Kasım 1938'de Atatürk'ün ölümüyle, İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Ayata, 1992: 74). II. Dünya Savaşı sonuna kadar "Milli Şef" olarak kalacak İnönü, partinin "Değişmez Genel Başkanı" olarak ilan edilmiştir. Milli Şef dönemi, Türk siyasetinde en otoriter yönetim anlayışının yaşandığı bir dönem olmuş, bu dönemde CHP'de Recep Peker etkinliğini artırarak, devrimci ve şiddete dayanan bir siyaset anlayışı uygulamıştır. Bu baskıcı politikaya bir de İkinci Dünya Savaşı yıllarının zor şartları eklenince, Türkiye zorlu bir dönemece girmiştir (Erdoğan, 2003: 70-71). DP'nin ortaya çıkışını hazırlayan etkenler II.

Dünya Savaşı sırasında etkisini hissettirmeye başlamıştır (Timur, 2003: 11-12).

İkinci Dünya savaşını faşist-totaliter tek parti yönetimine dayalı ülkelerin kaybederek, demokrasi cephesinin kazanması, Batılı ülkelerin yanında kendine yer bulmak isteyen Türkiye'yi de etkilemiş, Türkiye yönünü batıya dönerek, demokratik siyasal hayata geçmek istediğini ortaya koymuştur (Akandere, 1998: 266).

İngiltere, ABD, Fransa gibi müttefik devletler savaşı kazanarak, mihver devletler olarak nitelendirilen, Japonya, Almanya, İtalya gibi ülkeler savaşı kaybetmişlerdir. Tek parti diktatörlüklerinin değer kaybetmeye başlaması ve demokratik cepheyi oluşturan ülkelerin önem kazanması ile birlikte yeni dünya düzeni kurulmuştur. Bu hususlar çok partili demokratik ortama geçişte etkili olan dış faktörlerdir. Bu dış faktörlerin yanında, ABD'nin dünyada demokrasiyi yaygınlaştırma çabası; Savaş sonrası dönemde çok güçlü bir devlet haline gelen Sovyetler Birliği'nin tehdidinden dönemin idarecilerinin ve siyaset adamlarının endişe duymaları; Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi tehdit ederek, Türkiye'den toprak ve boğazlardan üs talep etmesi; Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere (BM) kurucu üye olarak katılma isteği gibi hususlar Türkiye'nin batı dünyasına yönelmesine ve çok partili demokratik hayata geçmesine zemin hazırlayan dış faktörlerdir (Dursun, 2005: 382; Çufalı, 2005: 402; Karatepe, 2001: 94).

Kuşkusuz demokratik siyasal hayata geçişte dış faktörler önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte, çok partili hayata geçişte dış faktörler kadar iç faktörler de etkili olmuştur. Çalışmanın bundan sonraki kısmında öncelikle o dönem Türkiye'sinin içinde bulunduğu sosyal, siyasal ve ekonomik durumun değerlendirmesi yapılıp, demokratik siyasal hayata geçişte etkili olan iç faktörler irdelenmektedir.

3. Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörler

İsmet İnönü, Falih Rıfkı Atay'a, Türkiye'ye demokrasinin getirilmesiyle ilgili olarak, "Amerikalılar değil memleket istiyor. Dışarının arzusuna karşı koyarsak bize bir şey etmezler, ancak isteyen memlekettir" (Çufalı, 2005: 405) diyerek Türkiye'de çok partili hayata geçişte, dış etkenlerden ziyade, iç etkenlerin daha fazla etkili olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda Türkiye'de demokrasiye geçişte etkili olan iç faktörlerin ele alınmasının önemli bir gereklilik olduğu ortaya çıkmaktadır. Çok partili hayata geçişte etkili olan iç faktörler genel olarak şu şekilde sıralanabilir (Akandere, 1998: 145-146; Çufalı, 2005: 405):

Savaş boyunca uygulanan, katı ekonomi politikalarının halk üzerindeki yıkıcı etkisi,

Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisi, Yol Vergisi gibi uygulanan vergi politikalarının, toplumun üzerindeki etkileri,

CHP'nin Anayasaya aykırı kanunlar çıkararak ve uygulamaya koyarak, toplum üzerinde oluşturduğu baskı,

Yönetim kadrolarında keyfi uygulamalara gidilmesi ve işe alımların suiistimale açık olması,

Türkiye'de savaş döneminde uygulanan ekonomi politikası ve dış politikaya yönelik basının eleştirileri,

Bazı uygulamaların halkın yönetime yabancılaşmasına sebep olması,

Askeri bürokrat seçkinlerle, zengin toprak sahipleri arasındaki işbirliğinin azalması (Bu durum merkez ve çevrenin çatışması olarak okunabilir)

Parti içerisindeki iki ayrı grubun ekonomi anlayışlarının çatışması, (CHP'nin içindeki zengin toprak sahibi sınıf, artık iktidara gelmenin yollarını arıyor ve özel sektörün önünün açılmasını savunuyordu. Recep Peker'in başını çektiği diğer grup ise devletçilik politikasının katı bir şekilde sürdürülmesini savunuyordu.)

Türkiye'de çok partili hayata geçişte politik ve sosyo-ekonomik iç faktörlerin etkili olduğu hususu vurgulanabilir. Anayasaya aykırı düzenlemeler ve uygulamalar, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum, yaşanan ekonomik sorunlar ve uygulanan vergi politikalarının toplum üzerindeki etkilerinin sosyo-ekonomik ve politik faktörler içerisinde değerlendirilmesi mümkündür.

3.1. Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Toplumsal Yapı Üzerindeki Etkisi

Türkiye'de Cumhuriyet dönemi, ekonomi politikaları incelendiğinde, Ekonomik açıdan var olma mücadelesi verilen 1923-1930 arası dönemin en önemli olayları, 1923 yılında gerçekleştirilen 1. Türkiye İktisat Kongresi; 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılması ve 1928'de Sanayii ve Maadin Bankası'nın kurulmasıdır. Bu dönem, genel olarak liberal iktisat politikalarının uygulandığı dönem olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemdeki ekonomi politikalarının, özel teşebbüsün gücüne inanmışlığın bir sonucu olmadığı, böyle bir milli teşebbüs sınıfının yeterince bulunmayışının ve devletin ekonomik kaynaklarının bazı işleri fiilen üstlenmeye yetmemesinin sonucu olarak değerlendirilmesi mümkündür. 1929 yılı Dünya Ekonomik Bunalımı sonrası dönemde, Türkiye'de de büyük bir ekonomik buhran yaşanmış ve bu durum ülkede müdahaleci ve himayeci ekonomi politikasına zemin hazırlamıştır. 1933 sonrası dönemde ekonomide özellikle, korumacı ve devletçi politikalara başvurulmuştur. Devletçilik, 1933'de Cumhuriyet Halk Fırkası programına, 1936 yılında ise, Anayasa'ya dahil edilmiştir. 1940-1950 arası dönem, Savaş ekonomisi dönemi ve devletçiliğe karşı tepkilerin ortaya çıktığı dönem olarak değerlendirilmektedir. Türkiye 2. Dünya Savaşı'na bilfiil girmemesine rağmen, savaştan çok etkilenmiş ve o dönemde savaş ekonomisi kuralları ile idare edilmiştir (Buluş, 2004: 40-47).

Savaş döneminde, Türkiye'nin büyük bir orduyu beslemek durumunda kalması, zaten iyi durumda olmayan ülke ekonomisini daha da kötü duruma getirmiştir (Akandere, 1998: 151). Diğer taraftan ortaya çıkan hayat pahalılığı geniş halk kitlelerinin yaşamını daha da zorlaştırmıştır.

Bununla birlikte, askeri-sivil bürokrasi ile zengin toprak sahipleri arasında o zamana kadar mevcut olan işbirliği (Akinci, 2014: 57) azalmıştı. Recep Peker'in de içinde bulunduğu bir grup, devletçilik politikasının daha katı bir şekilde uygulanmasını isterken, cumhuriyet dönemiyle yeni yeni oluşmaya başlayan burjuvazi ise artık iktidara gelmeye çalışıyor ve özel sektörün yolunun açılmasını talep ediyordu. Savaş döneminde izlenen ekonomi politikası ile halkın geniş bir bölümü daha da yoksullaşmıştı. Bu kesimlerin CHP'ye olumsuz bir bakışı vardı. Dolayısıyla kurulacak bir parti rahat bir şekilde bu tabanın oyunu alabilirdi (Çufalı, 2005: 405-406; Tuncel, 2005: 723).

Tek parti iktidarının varlığı dolayısıyla, bütün olumsuzlukların tek sorumlusu olarak CHP gösteriliyordu. Bu dönemde, İnönü'nün istediği şey, gerçek bir muhalefet hareketi değildi. CHP'nin hegemonyası altında, görünüşte çok partili bir yapı oluşturmaktı (İncioğlu, 2007: 268-269). Heper'e göre, İnönü çok partili hayata geçmeden önce orduya danışmış ve onları yeni süreçte de Atatürk ilkelerinin tehlikeye düşmeyeceği ve ordunun sistemin koruyucusu olma işlevini sürdürmeye devam edeceğini belirterek ikna etmiştir. Bu tarihten itibaren ordu kendini Atatürk'ün gerçekleştirdiği reformlar ve ilkeler ile özdeşleştirmeye başlamıştır (Heper, 2006: 102). Her ne kadar ordu siyasete o zamana kadar karışmamış olsa da, sisteme müdahale edebilme potansiyeline sahipti. Ordunun onayı olmadan çok partili düzene geçmek pek kolay olmayacaktı (Akinci, 2014: 58).

3.2. Savaş Döneminde Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Ekonomik Durum

Savaş nedeniyle Türkiye'nin ekonomik durumu gittikçe kötüye gitmekteydi. Rusya ve Almanya'nın işgalinden çekinen İnönü, Türk ordusunu seferberliğe sokmuştu. Bir milyonun üzerinde asker silahlandırılmış ve bütçede ordunun giderleri için ayrılan pay iki katına çıkarılmıştı. Başlangıçta, güçlü olmayan ekonomi, seferberlik ile iyice çökmüş durumdaydı. Bu dönemde binlerce insan işsiz kalmış, tarım ve sanayi üretimi düşmüş, ihracat önemli ölçüde azalmıştı (Shaw ve Shaw, 1994: 470-471).

Askeri giderler arttıkça üretim, dış ticaret ve devlet gelirleri düşmeye başlamış, hükümetin savaş giderleri sürekli açık vermeye başlamıştı. Bu bunalımı gidermek için para basılması ve iç borçlanma yoluna gidilmiş, bu durum enflasyonu iyice körüklemişti. Sonuç olarak, enflasyon yükselmeye başlamış; 1939'da İstanbul'da % 101,4 olan genel fiyat endeksi, 1942'de % 232,5.'e, 1945 de ise % 354,4'e çıkmıştı (Koçak, 2003: 434).

Savaş sırasında milli hâsıla 7.690.300 Türk lirasından, 5.941.600 Türk Lirasına düşmüş, kişi başına düşen milli gelir, 431,53 liradan, 316,22 liraya düşmüştü (Shaw ve Shaw, 1994: 471). Bütün bu yaşananlar ve göstergeler, halkın içine düştüğü ekonomik bunalımı göstermeye yetmektedir. Savaş Türk halkını çok derinden etkilemiş ve yoksulluk büyük boyutlara ulaşmıştı.

3.3.Ekonomik Sıkıntılar ve Hayat Pahalılığı Karşısında Halkın Durumu

Birinci Dünya Savaşı yıllarında karşılaştığı, açlık ve sefaleti göz önüne alan halk, II. Dünya Savaşının başlarından itibaren her türlü malı alıp, bunları stoklamaya çalışmıştır. Bu durum piyasadaki mala olan talebin artmasına yol açmış, dolayısıyla fiyatların yükselmesine sebep olmuştur. Savaş yıllarında uygulanan katı devletçilik politikaları hayat pahalılığının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hayat pahalılığı, vurgunculuğu ve suiistimalleri incelemek için CHP içinde bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon, "savaş içinde olan ülkelerde bile hayat pahalılığı % 25'lerde iken Türkiye'de bu oran % 500'leri bulmuştur" tespitini yaparak, durumun vahametini göstermiştir. Savaş yıllarında hayat şartlarının zorlaşmasında, karaborsa ve stokçuluğun büyük payı olmuştur. Hükümet bunları önleyebilmek için polisiye tedbirlere ve sıkı denetimlere başvurmuş, ancak yine de bu durum önlenememiştir. Savaş yıllarında köylünün, işçinin ve memurun içine düştüğü güç durum, CHP'ye karşı memnuniyetsizliğe ve tepkiye yol açmıştır (Akandere, 1998: 151-166).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, savaş şartları bir yandan özgürlüklerin kısıtlanması sonucunu doğururken, diğer yandan iktisadi bunalım halkı bezdirmiştir. Mal kıtlığı, fiyat artışları, yeni vergiler ve bunların sonucu olarak yeni savaş zenginleri zümresi türemiştir (Erdoğan, 2008: 3). Toplumun geniş kesimleri savaştan olumsuz etkilenirken, küçük bir kesim ise kısa zamanda çok büyük mal varlığına kavuşmuştur.

3.4. Savaş Zenginleri Sınıfının Oluşması

Savaş yıllarının iki hükümeti, Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetleridir. Her iki hükümetin temel sorunu, azalan üretim ve ithalat koşullarında meydana gelen darlıkları ve enflasyonist baskıyı önlemekti. Refik Saydam Hükümeti Ocak 1940'da Milli Korunma Kanunu'nu çıkararak, hükümete mesai saatleri dışında ücretli iş yükümlülüğü (angarya), ücret sınırlaması, özel sınai tesislerine gerekli görülürse el konulması ve 500 hektardan büyük arazileri istimlak edebilme gibi geniş yetkiler vermiştir. Bu ekonomik politika karaborsa ve rüşveti engelleyememiş fakat karneli dağıtım ve piyasa fiyatından ucuz ekmek ve kömür satışı gibi düzenlemeler ile kitlesel bir açlık görülmemiştir (Buluş, 2004: 48).

Saraçoğlu Hükümeti iki farkı iktisat politikası izlemiş, ilk dönemde piyasa üzerindeki denetimi kaldırma ve gevşetme yolunda gidilmiştir (Buluş, 2004: 49). 1942 yılına kadar uygulanan fiyat kontrolü, Saraçoğlu Hükümetinin başa gelmesiyle birlikte serbest bırakılmıştır. Fiyatların serbest bırakılması çok yüksek fiyat artışlarına sebep olmuş, genel fiyat endeksi çok yükselmiştir (Timur, 2003: 25). Bu durum sonucunda, bazı mallar piyasadan çekilmiş, geniş bir karaborsa oluşmuş ve bu durumdan haksız kazanç elde eden bir grup ortaya çıkmıştır (Toker, 1990: 23-26). Karaborsa yolu ile ülkede savaş zenginleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Toplumsal yapıda savaş zenginleri olarak nitelenen kesimlerin ortaya çıkması, toplumsal barışı zedelemeye başlamıştır (Buluş, 2004: 47). Bu, savaş zenginleri olarak isimlendirilen grup, büyükşehirlerin önemli tüccarları ve yüksek memurlar arasından çıkmıştır. Bu dönemde, 1941 ve 1942 yıllarında yaklaşık olarak 2000 yeni firmanın İstanbul Ticaret Odasına kayıt olması, savaş zenginleri sınıfının artışının bir göstergesidir (Timur, 2003: 26-28).

Saraçoğlu Hükümeti'nin ilk izlediği politika sonuç vermeyince, 1942 yılında Varlık Vergisi, 1944 yılında ise Toprak Mahsulleri Vergisi gibi iki olağanüstü vergi çıkararak tepkisel bir politika ortaya koyulmuştur (Buluş, 2004: 49). Topluma maliyeti çok yüksek vergiler koyularak, haksız kazançları, hazineye aktarma yoluna gidilmek istendiği de söylenilebilir.

3.5. Uygulanan Vergi Politikaları ve Toplumsal Yapı Üzerindeki Etkisi

Türkiye II. Dünya Savaşı sonuna kadar savaşa girmemiş, ancak savaşın getirdiği seferberlik ortamı, ekonomik bunalıma ve halkın geçiminin zorlaşmasına sebep olmuştur. Bu dönemde yaşanan mal kıtlığı, fiyat artışları ve müsadereler beraberinde Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Yol Vergisi gibi yeni vergileri getirmiştir (Erdoğan, 2003: 71).

3.5.1. Varlık Vergisi

11 Kasım 1942'de çıkarılan "Varlık Vergisi", savaş sırasında servet biriktiren işadamlarını –özellikle gayrimüslim işadamlarını- vergilendirmek için tasarlanmıştır (Ahmad, 1994: 22). Bu vergi ile daha önceden vergilendirilmiş olan ticari serveti tekrar vergilendirmek ile birlikte enflasyonun önlenmesi amaçlanmıştır (Shaw ve Shaw, 1994: 471). Bu amaçla çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu'na göre, vergi miktarını takdir komisyonları ve yükümlüleri saptayacak, vergiler hükümetin mali uzmanları ve belediyeler tarafından atanan ve yerel mülk sahiplerinden oluşan yerel komisyonlar tarafından toplanacak ve bunların kararlarına itiraz edilemeyecekti (Tunçay, 1989: 331).

Uygulamalar karşısında, vergilerini ödeyemeyenler para cezalarına çarptırılmış, bunu ödemedikleri takdirde mallarına el konulup, tutuklanarak ve çalışma kamplarına gönderilmişlerdir (Shaw ve Shaw, 1994: 471; Yumul, 2005: 87-88). Milli Şef Döneminde, kendisine otoriter ve tek parti yönetimlerini örnek alan Türk hükümetinin, gayrimüslimlere karşı yapmış olduğu bu uygulama, Almanya'dan ve özellikle Nazi kamplarından örnek alınarak uygulamaya konulduğu iddialarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Akandere, 1998: 182). Uygulamada bu verginin gayrimüslimlere dönük olduğu çok rahat görülmüştür. Bu yolla gayrimüslimlerin ekonomik gücünün kırılması amaçlanmıştır.

Sonuçta, İstanbul ticaretinin çoğunluğu azınlıklar tarafından yürütüldüğü için, verginin % 53'ünü gayrimüslim azınlıklar, % 36,5'ini Müslümanlar ve % 10,5'ini ise yabancı uyruklular ödemişlerdir. Varlık vergisinin uzun vadede etkisi, gayrimüslimlerin yatırım ve ticari faaliyetlerini savaştan sonra başka ülkelere kaydırmaları şeklinde olmuştur (Shaw ve Shaw, 1994: 472).

Varlık vergisi, Türk burjuvazisinin genelinde huzursuzluğa neden olmuştur. Bu vergi, bürokratların ve ordunun hakim olduğu Kemalist rejimin, Türk burjuvazisinin çıkarlarının tam olarak destekleyicisi olmadığını belli etmiştir (Zürcher, 2007: 301). Gayrimüslimler ve burjuva, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı Ahrar Fırkası'nı desteklediği gibi CHP'ye olan desteğini çekmiştir.

Daha çok, gayrimüslim işadamlarına uygulanan Varlık Vergisi bütün işadamlarını tedirgin etmiştir (Timur, 2003: 26). İşadamlarına karşı uygulanmış olan politikalar tek parti rejiminin meşruluğunun, gerilemesine neden olmuştur (Dursun, 1999: 42). Varlık vergisi uygulaması, olumsuz ekonomik, siyasi ve sosyal sonuçlara sebep olmuş, her kesimin tepkisini alan CHP'nin gayrimüslim ve ticaret çevrelerinin ve Müslüman çevrelerin de desteğini kaybetmesine zemin hazırlamıştır. Bu vergi, CHP ve ona dayanan tek parti yönetimini ve dolayısıyla Türkiye'yi dış kamuoyunda zor duruma sokmuş, büyük tepkilere yol açmıştır (Akandere, 1998: 182).

3.5.2. Toprak Mahsulleri Vergisi

4 Haziran 1943'de kanunlaşan Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ile (Akandere, 1998: 168) yüksek kazanç sahibi olanlardan vergi alınabilmesi amacıyla, kırsal kesimdeki savaş zenginlerinden Toprak Mahsulleri Vergisi alınması amaçlanmıştır. Kırsal alanda biriken servetin yeniden geri alınması için düşünülen bu vergi, büyük ölçüde eski aşar vergisinin bir benzeri olarak uygulamaya konulmuştur (Tunçay, 1989: 330-331). Hükümet savaş sırasında, enflasyonla mücadele etmek için, toprak ürünlerini suni şekilde düşük fiyatlandırma siyaseti izlemiş, Toprak Mahsulleri Vergisiyle bunu hayata geçirmek istemiştir (Zürcher, 2007: 301).

Bu vergi, Varlık Vergisinin tamamlayıcısı olarak ortaya çıkmıştır. Varlık vergisinin aksine bu vergi, büyük ve küçük çiftçi arasında fark gözetmemiş, verginin esas yükünü küçük çiftçi ve köylüler çekmiştir. Vergi, köylünün ürünü tarladayken görevli memurlar tarafından tahsil edilerek belirleniyordu, bazı görevliler keyfi uygulamalara gidiyor, bazıları da rüşvet istiyorlardı (Akandere, 1998: 168-169). Bu durum yönetimde keyfiliğe ve yozlaşmaya sebep olmuştur. Kötü yönetim uygulamaları, özellikle köylü kesimin CHP'ye karşı olumsuz tavır takınmalarına neden olmuştur.

3.5.3. Yol Vergisi ve Ayniyat Vergisi

Türkiye'de 1929 yılından sonra, belirli yaş sınırları arasındaki bütün erkeklerden, "Yol Mükellefiyeti" ve "Yol Parası" olarak bir vergi alınmaktaydı. Bu uygulama ile yol mükellefiyetine tabi olan erkekler, her yıl 10 gün süreyle bedeni olarak çalışacaklar ve çalışmayanlar da vergi ödeyeceklerdi. Hiçbir ülkede görülmeyen uygulamayla devlet vatandaşlarına bir angarya yükü getirmiştir. Bu verginin zengin fakir ayrımı yapılmadan, herkesten aynı alınması, adalet ve eşitlik esasına dayanmamaktaydı. Tek parti yönetiminin halka yönelik vergi uygulaması köylü, işçi ve sabit gelirliler için ağır bir yük olmuştur. Bu verginin uygulanmasından, halk kesimleri hoşnut olmadıkları için, tek parti yönetimine ve CHP'ye olan tepki artmıştır (Akandere, 1998: 183-187).

1925 yılında kaldırılmış olan Aşar vergisi, 1943 yılında Ayniyat Vergisi adıyla yeniden alınmaya başlamıştır (Ahmad, 1994: 22). Bu dönemde ortaya çıkan, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu büyük toprak sahiplerince olumsuz karşılanmıştır (Timur, 2003: 26). Aslında rejim hem topraksız çiftçileri hem de büyük toprak sahiplerini memnun edememiştir.

Sonuçta, merkezi yönetimin kırsal kesim üzerinde denetim yetkisini jandarma ve vergi tahsildarları yüklenmiştir. Bu durum bu kişilerden nefret edilmesine ve korkulmasına sebep olmuştur (Zürcher, 2007: 300). İkinci dünya savaşı yıllarında tek parti yönetimi tarafından takip edilen ve uygulanan vergi politikaları, toplumun her kesimine ağır bir yük getirmiştir. Vergi politikaları, geniş halk kesimlerinin CHP'den ve ona dayanan tek parti yönetiminden uzaklaşmasına ve tepki duymasına ve çıkış yolu beklemesine neden olmuştur.

3.6.Anayasaya Aykırı Kanunlar ve Uygulamaların Toplumsal Yapıya Etkisi

Tek parti yönetimi tarafından, İkinci Dünya Savaşı yıllarında anayasaya aykırı uygulamalar ve kanunlar çıkartılmıştır. Bu uygulamalar, toplum üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur (Akandere, 1998: 187). Söz konusu kanunların en başta geleni "Milli Korunma Kanunu"dur.

Savaş süresince büyük bir orduyu beslemek zorunda kalan devletin ihtiyaçları, enflasyona sebep olmuş, ihtiyaçlarını normal vergiyle karşılayamayan hazine, Merkez Bankası emisyonlarına başvurmuştur (Timur, 2003: 24). İkinci Dünya Savaşı sırasında bir yandan enflasyonist bir politika izlenirken, diğer yandan izlenen bu politikanın

sonuçları olan fiyat artışları baskı ve zabıta yöntemleri ile önlenmek istenmiştir. Milli Korunma Kanunu bu politikanın bir uygulanış biçimi olarak ortaya çıkmıştır (Timur, 2003: 24).

18 Haziran 1940 tarihinde çıkarılan Milli Korunma Kanunu, hükümete fiyatları kontrol ve piyasaya mal temininde üretimi devam ettirmek için özellikle madenlerde çalıştırma gibi olağanüstü yetkiler tanıyarak (Yeşil, 1985: 25; Ahmad, 1994: 21-22), bir kısım halka buralarda çalışma yükümlülüğü getirmiştir (Erdoğan, 2008: 3).

Bu kanunla, hükümet ekonomiyi düzenlemek amacıyla geniş yetkilerle donatılmış, özel girişim tamamen devletin vesayeti altına girmiştir (Tunçay, 1989: 130). Bu dönemde, anayasaya aykırı, temel hak ve hürriyetleri sınırlandırıcı nitelikte kararlar alınarak uygulamaya sokulmuştur (Akandere, 1998: 208). Milli Korunma Kanunu müdahaleci bir kanun niteliğini taşımaktadır. Kanun sınıfsal açıdan işçiler ve köylülerin aleyhine sonuçlar doğurmuştur (Timur, 1997: 178). Köylüler, tarımsal ürünlerine el koyan devletin ödediği düşük fiyatlarla yetinmek zorunda kalmışlar, işçiler ise, düşük ücretlerle çalışma, fazla mesai yapma ve ayrıca iş yükümlülüğüne tutularak, zor durumda bırakılmıştır. Bu dönemde, karne uygulamasına geçilmiştir. Devlet, Fiyat Murakebe Komisyonları, Petrol Ofisi, Toprak Mahsulleri Ofisi ve Ticaret Ofisi gibi örgütlenmelerle devletin ekonomi üzerindeki müdahaleleri sıklaşmıştır (Koçak, 2003: 398). Bütün bu uygulamalar geniş halk kitlelerinin ezilmesine ve bunun sonucu olarak da bu kesimlerin CHP'ye karşı büyük bir memnuniyetsizliklerinin doğmasına yol açmıştır.

Hükümetin bazı mallara el koyma kararları vermesi, çalışanlara getirilen fazla mesai uygulamaları ve mecburi hizmet zorunlulukları anayasaya aykırı uygulamalar olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca, basın özgürlüklerinin kısıtlanması, cemiyetler kanununda yapılan düzenlemeler, vicdan ve inanç özgürlüklerinin sınırlandırılması da toplum üzerinde olumsuz etkiler bırakan yasal uygulamalar olarak dikkati çekmektedir (Akandere, 1998: 187-238). Halkın özgürlük alanı tamamen sınırlandırılmış, bireyler inançlarının gereğini yerine getiremez olmuşlardı. Maddi sıkıntıların yanında manevi alandaki baskıcı ve kısıtlayıcı yöntemler toplumun geniş kesimlerini yönetime yabancılaştırmıştır.

Haziran 1945'e kadar, işçi sendikaları ve grevler Türkiye'de yasaklanmıştır, Savaş sırasında, ücretli maaşlılar gibi işçilerin satın alma güçleri geçim masraflarının artmasıyla daha da zorlaşmıştır (Zürcher, 2007: 300). İş Kanununda yapılan değişiklikler ve İş Kanunu'na aykırı yapılan uygulamalar, tek parti yönetiminin işçi kesimi üzerinde baskı kurmasına ve keyfi uygulamalara girişmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla, işçi kesimi CHP'ye ve uygulamalarına tepki göstererek, partiden uzaklaşmıştır (Akandere, 1998: 210).

İkinci Dünya Savaşı yılları, Türkiye'de yönetim ve siyasi kadroların siyaseti ticarete alet etmeleri, suiistimallere yol açmış ve keyfi tutumlar ön plana çıkmıştır. Şahsi ve parti menfaatlerinin milletin menfaatlerinden üstün tutulduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde bürokrasi, polis devleti ve jandarma devleti anlayışının temsilcisi olmuştur (Akandere, 1998: 243).

Bu bağlamda, Demokrat Parti'nin (DP) toplumsal sınıf ve zümrelerin ortak taleplerinin bir eseri olarak doğduğu söylenebilir. Timur'a göre, "DP, ticaret burjuvazisi ve toprak ağalarının birlikte hareket edip, kapıkulu bürokratlarını yıktığı bir girişim" olarak görülebilir (Timur, 2003: 26).

Sonuçta, iç ve dış faktörler birbirini hem etkilemiş, hem de tamamlamıştır. CHP içinde dönüşümü ve değişimi iyi kullanan bir muhalefet ortaya çıkmış, bunun sonucu olarak Demokrat Parti kurulmuştur (Çufalı, 2005: 406). Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün 29 Mayıs 1945'de bütçe için red oyu kullanmalarının ardından CHP meclis grubuna "Anayasaya uygun olarak çoğulcu demokratik bir sisteme geçilmesini öneren" bir önerge vermişlerdir (Erdoğan, 2003: 73). 7 Haziran 1945'de verilen, Türk Demokrasi tarihine, "Dörtlü Takrir" olarak geçen bu önergede, milli egemenlik ilkesinin uygulanması, parti işleyişinin demokrasinin temel ilkelerine göre yürütülmesi istenmiştir. Bu önerge meclis grubu tarafından, önerinin grubun yetkisi dışında olduğu gerekçesiyle reddedilmişti (Ahmad, 1994: 26). Süreç, 7 Ocak 1946'da Bayar'ın liderliğinde DP'nin resmen kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Erdoğan, 2003: 73). Demokrat partinin kurulması, çok partili demokratik hayata geçiş için önemli bir dönüm noktasıdır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı'da asıl olarak Tanzimat'la birlikte başladığı söylenebilecek olan değişim ve dönüşüm süreci, Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiş, Cumhuriyetle birlikte daha köklü bir değişim projesi uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde, geleneksel yapı ve kurumların kaldırılarak, yerine batı tarzı yapı ve kurumların yerleştirilmesi daha devrimci bir tarzda olmuştur. Çok partili demokratik hayatın kurumsallaşması da inişli-çıkışlı ve toplumsal gelişmenin gidişatına paralel bir şekilde gerçekleşmiştir.

Cumhuriyet döneminde, milli egemenlik ilkesinin her ne kadar siyasal sistemin temeline yerleştirilmesi radikal bir değişiklik olsa da, çok partili bir siyasal hayatın uygulanması uzun yıllar pek mümkün olmamıştır. Ülkede köklü değişiklikler gerçekleştirmeyi kendine amaç edinmiş tek parti yönetiminin, istediği değişiklikleri "halk için, halka rağmen" anlayışı ile gerçekleştirdiği söylenilebilir. Toplumsal desteği olmayan reformların demokratik bir ortamda gerçekleşmesi mümkün gözükmemekteydi.

II. Meşrutiyet döneminde bir müddet devam eden çok partili siyasi hayat süreci, Cumhuriyetin kurulmasına müteakip, 1945 yılına kadar 2 muhalefet partisi girişimi ile yeniden oluşturulmak istenmiş, ancak dönemin siyasi koşulları bu teşebbüslerin kalıcı olmasına izin vermemiştir. Bunlardan, Cumhuriyet dönemindeki ilk çok partili hayat girişimi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Şeyh Sait İsyanı bahane edilerek kapatılmıştır. İkinci çok partili hayat denemesi olan Serbest Fırka deneyimi de kısa süreli olmuş ve partinin kurucusu Fethi Okyar partiyi feshetmiştir. Bu muhalefet girişiminden sonra, ülke 1945 yılına gelene kadar tek partinin yönetiminde idare edilmiştir.

CHP'nin yapmış olduğu uygulama ve düzenlemelerden hoşnutsuzluğunun özellikle II Dünya Savaşı yıllarında had safhaya çıktığı görülmektedir. Genel bir ifadeyle savaş boyunca uygulanan, katı ekonomi ve vergi politikaları toplumu olumsuz yönde etkilemiştir. Bunlara, anayasaya aykırı olan birtakım kanunların (Milli Korunma Kanunu gibi) çıkarılması ve keyfi bir şekilde uygulanması da eklendiğinde, halkın giderek hükümetten uzaklaştığı ve siyasal sisteme yabancılaşmaya başladığı söylenilebilir. Tüm bunlar, önemli

birer meşruiyet aşınması göstergeleri olarak değerlendirilebilir ve dönemin siyasi kadrolarını daha demokratik bir idareye doğru iten önemli bir iç faktör konumunda olmuşlardır.

İç ve dış faktörlerin etkisiyle Türkiye'de çok partili siyasi hayatın yolu açılmıştır. CHP içinden çıkan bir muhalif grup tarihe "Dörtlü Takrir" olarak geçecek olan bir önergeyi parti grubuna vererek, partiden ipleri koparmış, önergeyi veren milletvekilleri partiden ihraç edilmiştir. Bu gelişme, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin (DP) kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Demokrat Partinin kurulmasından önce Milli Kalkınma Partisi (5 Eylül 1945) kurulmuştu ve siyasal süreçte yer almasına dönemin yönetimince izin verilmişti. Ancak, Demokrat Parti kalıcı, kurumsallaşan ve etki gücü yüksek bir muhalefet partisi olduğu için, Türk siyasi literatüründe gerçek anlamda çok partili hayata geçiş, bu partinin siyasi hayata girmesiyle başlatılmaktadır.

1946 yılında çok partili demokratik hayata geçilmesi ve 1950 yılındaki seçimlerde iktidarın, halkın oyuyla el değiştirmesiyle başlayan süreç, çevrenin de siyasal iktidara ortak olmaya başlaması süreci olarak değerlendirilebilir.

Ancak bu olumlu gelişmenin, Türk demokrasisinin önündeki engelleri tam anlamıyla ortadan kaldırdığı söylenemez. Çok partili hayata geçildikten sonra, demokrasisinin bir türlü kurumsallaşamaması, Türk siyasi hayatının en önemli sorunu olarak öne çıkmaktadır. Bu durumun en önde gelen faktörü olarak, demokratik gelişmede, içeriden gelen demokratik taleplerin değil, dış koşulların büyük oranda etkili olması gösterilebilir.

Türk siyasal kültüründe, muhalefete karşı hoşgörüsüzlük, ülkenin sürekli tehdit edildiği inancı, halkın kendisini yönetmekten çok, yönetilmeye ihtiyacı olduğu düşünceleri ve vizyon sahibi liderlerin pek yetişmemesi gibi hususlar hakim olan özellik ve eğilimlerdir. Demokrasinin kurumsallaşamamasında bu özellik ve eğilimlerin de etkisi olduğu belirtilebilir. Demokrasinin kurumsallaşamaması sebebiyle, belli periyotlarla demokrasiye müdahaleler gerçekleştirilmiş, yapılan her bir müdahale Türkiye'de demokrasinin kurumsallaşması ve pekişmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu değerlendirmeye dayanacak olan ilk örnek şüphesiz ki, 1946–50 periyodunda DP ve CHP arasında yaşanan muhalefet ve iktidar ilişkileridir. 1946–50 ve ardından 1950–60 periyotları da göz önüne alındığında, 1946'da çok partili hayata geçişle ülkede başlayan demokrasi sürecinin Türk siyasi kültürüne ait yukarıda belirtilen hususların etkisiyle çok tatsız hadiselerle dolu bir seyir izleyerek günümüze kadar ulaşması çok da şaşırtıcı olmamaktadır.

Demokrasinin içselleştirilememesi ve kurumsallaştırılmaması sorununun, katılımcı demokrasi anlayışının tam anlamıyla hayata geçirilmesi, sivil toplum ve sivil toplum kuruluşlarına gereken önem verilerek, halkın yönetim sürecine aktif katılımının sağlanmasıyla çözülebileceği veya en azından olumlu yönde bir siyasal gelişme sağlayabileceği söylenebilir.

Bununla birlikte, farklılıkların bir çatışma unsuru olarak değil, bir uzlaşma unsuru olarak kabul edilmesi önemli bir gerekliliktir. Ayrıca, halkın seçtiği temsilcilerden oluşan yasama organının güçlendirilerek, yetkilerinin artırılması, demokrasiye yapılan müdahaleleri önlemede büyük rol oynayabilir. Tüm bunlarca biçimlendirilen, bir siyasal kültürün oluşmasıyla, Türk demokrasisinin kurumsallaşma ve pekiştirme noktalarında, önemli mesafeler kat edeceği söylenebilir. Esas olarak, Avrupa Birliği sürecinin son on beş yılındaki hamlelerle mevzuat anlamında, demokratik standartların oldukça yükseldiği söylenilebilecek olan Türkiye'nin böyle bir siyasal kültür oluşumuyla, başta Ortadoğu ve Orta Asya ülkelerine örnek olmak üzere, önemli bir demokrasi modeli de olabileceği ifade edilebilir.

Kaynaklar

Ahmad, Feroz (1994), Demokrasi Sürecinde Türkiye, Hil Yayınları, İstanbul.

Ahmad, Feroz (1999), İttihatçılıktan Kemalizme, Çev.: Fatmagül Berktay (Baltalı), 4. Baskı, Kaynak Yayınları: 62, İstanbul.

Akandere, Osman (1998), Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler, 1938-1945, İz Yayıncılık, İstanbul.

Akıncı, Abdulvahap (2011), Milli Kimlik İnşa Stratejileri (Türkiye Örneği 1839-1946), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.

Akıncı, Abdulvahap (2014), "Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1, 55- 72.

Alp, Tekin (1998), Kemalizm, Çev.: Çetin Yetkin, Toplumsal Dönüşüm Yayınları 81, İstanbul.

Ayata, Ayşe Günay (1992) CHP Örgüt ve İdeoloji, Gündoğan Yayınları, Ankara.

Aydemir, Şevket Süreyya (2007), Tek Adam, Cilt: III, 22. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Başaran, İbrahim Ethem (1999), "Türkiye'de Eğitim Sisteminin Evrimi", Derleyen: Fatma Gök, 75 Yılda Eğitim, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 91-110

Beriş, Hamit Emrah (2008), "Ordu ve Siyaset", Siyaset, Ed.: Mümtaz'er Türköne, Lotus Yayınevi, 8. Baskı, Ankara, 483-521.

Berkes, Niyazi (2008), Türkiye'de Çağdaşlaşma, 12. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Buluş, Abdulkadir (2004), Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri, Tablet Kitabevi, Konya.

Çufalı, Mustafa (2005), "Çok Partili Hayata Geçiş Dönemi: 1945–1950", Adnan Küçük, Selahaddin Bakan ve Ahmet Karadağ (Ed.), 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat, I. Cilt, Aktüel Yayınları, İstanbul.

Dursun, Davut (1999), Demokratikleşemeyen Türkiye, İşaret Yayınları, İstanbul.

Dursun, Davut (2001), "Demokrasi Sorunu ve Türkiye" Davut Dursun (Der.), Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi, Şehir Yayınları, İstanbul.

Dursun, Davut (2006), Siyaset Bilimi, Beta Yayınevi, İstanbul.

Dursun, Davut (2007), "Türkiye'nin Dönüşüm Süreci, Dinamikleri ve Genel Özellikleri", Davut Dursun, Burhanettin Duran, Hamza Al (Ed.), Dönüşüm Sürecindeki Türkiye, Aktörler, Alanlar, Sorunlar, Alfa Yayınları, İstanbul.

Engelhardt, Edouard Philippe (1999), Tanzimat ve Türkiye, Çev.: Ali Reşad, 1. Baskı, Kaknüs yayınları, İstanbul.

Erdoğan, Mustafa (2003), Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara.

Erdoğan, Mustafa (1998), Liberal Toplum, Liberal Siyaset, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Erdoğan, Mustafa (2008), "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Deneyimi (1945-1950), http://www.liberal.org.tr/index.php*lang=tr&message=me&art=344, (10.03.2008).

Ersanlı, Büşra (2006), İktidar ve Tarih, Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937), 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Eryılmaz, Bilal (2004), Bürokrasi ve Siyaset; Bürokratik Devletten Etkin Yönetime, Alfa yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Fernau, Friedrich-Wilhelm (1966), "Die Entwicklung der Mehrparteiendemokratie in der Türkei", in: Europa-Archiv, Folge: 9, 343-356.

Hanioğlu, M. Şükrü (2009), "İttihatçılık", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt: 9, Dönemler Ve Zihniyetler, Ed.Bora Tanıl ve Ahmet Çiğdem, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 249-258.

Heper, Metin (2006), Türkiye'de Devlet Geleneği, Çev.: Nalan Soyarık, Doğu Batı Yayınları.

İnönü, İsmet (1987), Hatıralar, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Jaeschke, Gotthard (1932), "Der Freiheitskampf des türkischen Volkes", in: Die Welt des Islams, Band: 14, 4-21.

Karatepe, Şükrü (1999), Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme, İz Yayıncılık, İstanbul.

Karatepe, Şükrü (2001), Tek Parti Dönemi, İz Yayıncılık, İstanbul.

Karpat, Kemal H. (2009), Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

Kayalı, Hasan (1998), Jön Türkler ve Araplar: Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918), Çev.: Türkan Yöney, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Keyder, Çağlar (2008), Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul.

Koçak, Cemil (2003), Türkiye'de Milli Şef Dönemi, (1938-1945), Cilt:2, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kohn, Hans (1928), Geschichte der Nationalen Bewegung im Orient, Kurt Vowinckel Verlag, Berlin-Grunewald.

Küçük, Adnan (2005), "Türkiye'de Siyasi Partilerin Yasaklanması Meselesi ve Türkiye'de Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar Rejimi", Adnan Küçük, Selahaddin Bakan ve Ahmet Karadağ (Ed.), Türkiye'de Siyasal Hayat, Cilt:2, Aktüel Yayınları, İstanbul.

Mikusch, Dagobert Von (1929), Gazi Mustafa Kemal; zwischen Europa und Asien, Paul List Verlag, Leipzig.

Öz, Esat (1992), Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım, Gündoğan Yayınları, Ankara.

Parla, Taha (1992), Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 3 Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u, İletişim Yayınları, İstanbul.

Paulmier, Henri (1923), "Die Juli-Ereignisse in der Türkei", in: Internationale-Presse-Korrespondenz, Nr. 133.

Sarıbay, Ali Yaşar (2001), Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, İstanbul.

Shaw, Stanford J. (1971), "Das Osmanische Reich und die Moderne Türkei", in: der İslam II, Hrsg.: G.E. Grunebaum, Fischer Weltgeschichte, Band: 15, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 24-159

Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw (1994), Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Mehmet Harmancı (Çev.), E Yayınları, İstanbul.

Timur, Taner (1997), Türk Devrimi ve Sonrası, İmge Yayınevi, Ankara.

Timur, Taner (2003), Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, İmge Yayınevi, Ankara.

Toker, Metin (1990), Tek Partiden Çok Partiye, Bilgi Yayınevi, İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer (1998), Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi, 1908-1918, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer (1999), Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt 2: Mütareke Dönemi, 1918-1922, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer (2003), Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), Birinci Kitap: Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Tuncel, Gökhan (2005), "Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi", Adnan Küçük ve diğerleri (der.), 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat, Cilt: 2, Aktüel Yayınları, Bursa, 709-736.

Tunçay, Mete (1989), Türkiye Tarihi-4-Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cem Yayınevi, İstanbul.

Tunçay, Mete (2005), Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Türköne, Mümtaz'er (2003), "Demokrasi", Mümtaz'er Türköne, Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara.

Yeşil, Ahmet (1985), Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Yeşil, Ahmet (2002), Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası, Cedit Neşriyet, Ankara.

Yumul, Arus (2005), "Azınlık mı Vatandaş mı?", Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları içinde, Derleyen: Ayhan Kaya/Turgut Tarhanlı, TESEV Yayınları, İstanbul, 87-100.

Zürcher, Erik Jan (1992), Terakiperver Cumhuriyet Fırkası, (Çev. Güven, Gül Çağalı) Bağlam Yayıncılık, İstanbul

Zürcher, Erik Jan (2007), Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Yasemin Saner Gönen (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul